

NEDOKONČENÁ: Československá ekonomika v druhé polovině 80. let minulého století

Milan Sekanina^{*}

Úvod

„Ne každá pravda se hodí pro každého a každý čas“. Tato slova Karla Havlíčka Borovského jsou aktuální i dnes, téměř po sto padesáti letech, a to zejména pro hodnocení doby nedávno minulé, která je dnes označována za dobu politické nesvobody a hospodářské stagnace. Veřejnost bohužel nevnímá tuto dobu se znalostí věci, ale podle toho, co o ní sdělují média, případně podle toho, jak komu šlápnul minulý režim na nohu. Historie by však neměla být otázkou výkladu, ale pravdy. Pokusme se proto z tohoto úhlu o objektivní pohled na období hospodářského vývoje v Československu ve druhé polovině 80. let minulého století, kdy se systém „reálného socialismu“ dostával do stále zřetelnější krize a kdy docházelo k výraznému zpomalení tempa ekonomického růstu. Srovnajme cíle chtěné s dosaženou hospodářskou úrovní společnosti a přispějme tak ke splnění významného úkolu dneška – vyrovnat se seriózně se svou nedávnou minulostí.

Politika „nového myšlení“ v mezinárodních vztazích

Pro druhou polovinu 80. let minulého století bylo charakteristické celkové zklidnění mezinárodně politické situace. V mezinárodní politice začalo převládat poznání, že nákladné udržování vzájemné rovnováhy sil mezi oběma zneprátelenými světy se stává destabilizujícím faktorem, a že k zajištění bezpečnosti vede jediná cesta – cesta politického řešení, cesta odzbrojení. Tato „politika nového myšlení“, která je spojována s nástupem M. Gorbačova do čela sovětského vedení (od roku 1985), byla zaměřena na odstranění jaderné hrozby, mezinárodní spolupráci a na hledání „rozumné dostatečnosti“ ve zbrojení. Aniž bych chtěl omezovat otázku mezinárodních vztahů na relaci SSSR-USA a Východ-Západ, impulzem k ozdravení celkové mezinárodní situace se stal po šesti letech obnovený dialog na nejvyšší úrovni v Ženevě v listopadu 1985 mezi R. Reaganem a M. Gorbačovem.

Ženevský dialog obou nejvyšších představitelů USA a SSSR vytvořil také předpoklady pro možnost řešení řady regionálních konfliktních situací, většinou v rozvojovém světě; v oblasti střední Ameriky (Nikaragua, Salvador), na jihu Afriky, na Blízkém východě (arabsko – izraelský konflikt, Libanon), v Asii (iránsko – irácká válka, afghánská otázka, napětí mezi Indií a Pákistánem, Indočína) aj.

Průlomem pro odzbrojovací jednání se pak stalo prohlášení M. Gorbačova z 15. 1. 1986 o postupné (tříetapové) likvidaci jaderných zbraní do roku 2000 a vytvoření nových základů mezinárodní bezpečnosti. Odzbrojovací úsilí bylo totiž v tomto prohlášení

^{*} Doc. PhDr. PaedDr. Milan Sekanina, CSc.; Katedra ekonomické žurnalistiky Ekonomické fakulty Vysoké školy báňské Technické univerzity Ostrava (milan.sekanina@vsb.cz).

chápano jako proces, na jehož konci bude stav zbraní hromadného ničení na obou stranách roven nule. Prohlášení umožnilo ve svém důsledku řešit i další otázky sovětsko-amerických odzbrojovacích jednání (např. rakety středního doletu v Evropě). V pořadí druhá schůzka obou nejvyšších představitelů Sovětského svazu a USA v říjnu 1986 v Reykjavíku pak sblížila stanoviska obou stran v otázkách snížení a likvidace strategických jaderných zbraní včetně stanovení termínů. Současně bylo dosaženo dohody o likvidaci sovětských a amerických raket středního doletu v Evropě a o snížení jejich počtu v Asii; otevřenou zůstala otázka možné militarizace vesmíru. Setkání v Reykjavíku představovalo jistý zvrat ve vztazích mezi Východem a Západem vůbec a ve vztazích mezi Sovětským svazem a USA zvlášť. Naznačilo možnosti pro přijetí nového modelu mezinárodních vztahů.

Současně s těmito jednáními byl uveden do pohybu složitý proces konvenčního odzbrojení obou vojensko-politických seskupení, který byl především evropskou realitou. Jeho řešení znamenalo vytvořit především ovzduší důvěry mezi státy, které by zabránilo hromadné a účinné použití těchto zbraní v případném konfliktu. Prostor pro tato jednání vytvořilo již první kolo stockholmské konference o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě, zahájené počátkem roku 1984. Mimo proces bezpečnosti a spolupráce pokračovala od 30. října 1973 vídeňská jednání 19 států o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě, která zahrnovala zeměpisně území SRN a států Beneluxu na straně NATO, ČSSR, NDR a PLR na straně Varšavské smlouvy. Přestože obě jednání probíhala odděleně, obsahově spolu do jisté míry souvisela. Sporné problémy v pojetí konvenčního odzbrojení i v otázkách přijetí opatření k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě mezi oběma bloky však neumožnily dosáhnout na těchto jednáních výraznějšího pokroku. Jistý posun přinesla až třetí následná schůzka KBSE ve Vídni (4. 11. 1986 – 19. 1. 1989), která rozhodla o svolání jednání o konvenčních ozbrojených silách v Evropě (od Atlantiku po Ural), která měla probíhat v rámci procesu KBSE za účasti 23 členských států Varšavské smlouvy a NATO a jednání 35 účastnických států KBSE o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti, které mělo navázat na výsledky stockholmské konference. Obě tato fóra měla zahájit svou práci ve Vídni 6. 3. 1989 (2. 2. 1989 byla po patnácti letech ukončena vídeňská jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě). Celkově můžeme konstatovat, že druhá polovina 80. let nepřinesla zásadní kroky ve smyslu redukce konvenčních sil a výzbroje.

Evropský kontinent představoval také hlavní potenciální chemické válčiště. Chemické zbraně dosáhly v rámci vědeckotechnického rozvoje značné účinnosti a sortimentu a jejich použití se rovná důsledkům nukleární války. Proto stojí chemické zbraně hned na druhém místě z oblasti zbraní hromadného ničení.

Již 17. 6. 1925 byl přijat v Ženevě protokol o zákazu použití (nikoliv výroby) chemických a bakteriologických zbraní; podepsalo se pod něj asi 100 zemí s výjimkou USA, které argumentovaly tím, že dodržování zákazu nelze kontrolovat. Reaganova administrativa navíc rozhodla (1987) o výrobě tzv. binárních chemických zbraní (skládají se z běžných, neškodných látek, které až vzájemnou reakcí vytvářejí bojovou chemickou látku) a o jejich zavedení do výzbroje armády USA, včetně jejich vojenských jednotek rozmístěných v Evropě. Jednání o vytváření světa (střední Evropy) bez chemických zbraní nepřinesla v druhé polovině 80. let hmatatelný výsledek.

Snaha o uvolnění napětí, a to nejen v Evropě, vycházela zejména od SSSR. Důvodem byla především obrovská finanční zátěž zbrojení, kterou Sovětský svaz nebyl schopen současně s probíhajícími reformami ekonomiky ustát. Odzbrojovací proces nacházel odezvu i v západoevropských zemích, které se nechtěly stát bojištěm v budoucím válečném konfliktu obou velmocí a hledaly již od počátku 80. let cesty ke spolupráci se Sovětským svazem.

Příznivý vliv na politický vývoj v Evropě měl v tomto smyslu i pokračující sovětsko-americký dialog. Dlouhá cesta přes Ženevu a Reykjavík dospěla ke konkrétním výsledkům. Při washingtonské schůzce obou nejvyšších představitelů (8.–10. 12. 1987) došlo k podpisu historické smlouvy o likvidaci raket (nosičů jaderných hlavic) středního doletu obou velmocí, která se nejvíce dotýkala evropského kontinentu a vytvořila zde novou situaci v otázkách odzbrojení a upevňování vzájemné důvěry. Washingtonská schůzka byla vůbec prvním odzbrojovacím dokumentem studené války. Její realizace začala hned v následujícím roce.

Sérii čtyř setkání obou nejvyšších představitelů (Gorbačova a Reagana) ukončil jejich dialog v Moskvě (29. 5.–2. 6. 1988). S jistou nadsázkou se dá říct, že znamenal počátek konce studené války. Na moskevské schůzce sice nebyla podepsána žádná nová velká odzbrojovací dohoda (vyjma výměny ratifikačních listin o likvidaci sovětských a amerických raket středního a krátkého doletu), ale došlo zde k upevnění sovětsko-amerického dialogu a jeho přenesení na širší spektrum problémů důležitých pro vytvoření základů komplexního systému mezinárodní bezpečnosti, kde by se mírové soužití stalo nejvyšším univerzálním principem mezinárodních vztahů.

Nové možnosti ve vztazích Východ – Západ se projeví i po nástupu nové Bushovy administrativy v USA. Větší flexibilita politické linie USA v přístupech k socialistickým zemím a k Sovětskému svazu vycházela z toho, že Západ je silný a jeho ekonomika funguje, zatímco v socialistických zemích zesílily hospodářské problémy a s tím spojená krize jejich dosavadní (komunistické) ideologie. Ve svém projevu v Mohuči (31. 5. 1989) americký prezident G. Bush prohlásil, že „nastal konec jedné éry“ (éry nepřirozeného poválečného rozdělení Evropy) a že je na čase přejít od politického zadržování komunismu k nové politice pro 90. léta.

Vzhledem k tomu, že naše republika ležela tehdy na hranici dvou nejmočnějších vojensko-politických seskupení, musela přijmout roli aktivního účastníka rozvoje mezinárodních vztahů, zejména v evropské politice. Československo bylo jedním z devíti států, které se přímo podílely na naplňování sovětsko-americké smlouvy o likvidaci raket středního a krátkého doletu v Evropě a usilovalo o další rozvoj helsinského procesu. Jako příspěvek k budování „společného evropského domu“ se spolupodílelo v druhé polovině 80. let na vypracování programu konvenčního odzbrojení od Atlantiku po Ural (1986), vytvoření pásma bez chemických zbraní ve střední Evropě (1986, 1988) a počátkem roku 1989 samo iniciovalo vytvoření pásma důvěry, spolupráce a dobrých sousedských vztahů na linii dotyku států Varšavské smlouvy a NATO, které předpokládalo širokou spolupráci nejen v oblasti vojenské, ale také politické, ekonomické, ekologické a humanitární.

Klíčové místo v československé zahraniční politice zaujímala otázka dalšího rozvoje všestranné spolupráce se Sovětským svazem a ostatními socialistickými zeměmi. V dané době šlo o vybudování efektivního modelu socialistické ekonomické integrace a perspektivní vytvoření jejich jednotného trhu. Tradiční místo v československé zahraniční politice měly vztahy s rozvojovými zeměmi Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Velkou pozornost věnovalo Československo také vztahům se sousedními zeměmi.

Ve vztazích s vyspělými evropskými kapitalistickými zeměmi se Československo soustředilo na zintenzivnění obchodu, hospodářské a vědeckotechnické spolupráce a průmyslové kooperace, a to i na úrovni vztahů RVHP a EHS. V průběhu druhé poloviny 80. let došlo k určitému ozdravění vzájemných vztahů se Spojenými státy. Po více jak deseti letech byly obnoveny oficiální kontakty na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí a došlo k vytvoření dvou československo-amerických pracovních skupin: skupiny pro humanitární otázky a skupiny pro rozvoj vzájemného obchodu. Začala se postupně naplňovat dohoda o spolupráci v kultuře, školství, vědě a technice, podepsaná v roce 1986.

Kvantitativně vyjádřeno, ČSSR udržovala na sklonku komunistického režimu diplomatické styky se 136 státy, měla v zahraničí 89 velvyslanectví, 6 stálých misí, 14 generálních konzulátů, 2 konzuláty a 10 kulturních středisek. Československo bylo členem 60 vládních mezinárodních organizací a podílelo se na činnosti více než 1 000 nevládních organizací. Naopak, v Československu působilo 69 velvyslanectví, 13 generálních konzulátů, 2 konzuláty a 1 honorární konzul.

Změny v mezinárodních vztazích k nimž došlo v průběhu druhé poloviny 80. let minulého století nesly pečeť Gorbačovovy reformní politiky. Sovětská perestrojka nejen že otevřela cestu k hlubokým ekonomickým a politickým změnám ve východním bloku, ale současně dala nový impuls mírovému procesu v Evropě a ve světě, stala se významným faktorem pro přehodnocování zahraniční politiky USA a Západu vůči Sovětskému svazu a ostatním zemím východního bloku.

Stav československé ekonomiky v první polovině 80. let

Hodnocení vývoje a stavu československého národního hospodářství ukazuje na to, že ekonomika ČSSR v polovině 80. let výrazně zpomalila dynamiku růstu. Toto zpomalení začalo prakticky již v období 6. pětiletky (1976–80), kdy národní důchod sice vzrostl o 20 %, průmyslová výroba o 24,2 % a hrubá zemědělská výroba o 9 %, ale plánované úkoly splněny nebyly. Uvedených výsledků, včetně vzestupného vývoje životní úrovně obyvatelstva, bylo dosaženo za cenu dalšího růstu vnější zadluženosti. Usilí o její snížení akcelerací vývozu při současném omezování dovozu se pak negativně promítalo do situace na vnitřním trhu. Vzhledem k této skutečnosti musela hospodářská politika pro 80. léta počítat jen se zcela minimálními přírůstky zdrojů. Překonat tyto problémy znamenalo zvýšit výkonnost ekonomiky především růstem její efektivnosti. Vývoj ukázal, že tento požadavek nebylo možné realizovat v krátkém časovém horizontu.

Omezený přísun zdrojů pro další rozvoj ekonomiky v důsledku zajištění její vnější a vnitřní rovnováhy našel své vyjádření i v podstatně nižších úkolech 7. československé pětiletky (1981–85). Koncepce 7. pětiletky přijatá XVI. sjezdem KSČ předpokládala zvýšení národního důchodu o 14–16 % (po provedených úpravách v roce 1982 o 10 %)¹, průmyslové výroby o 18–20 % a zemědělské výroby o 10 %. Plán však splněn nebyl; národní důchod vzrostl o 11 %, průmyslová výroba o 14,8 % a zemědělská výroba o 9,8 %. Přesto pokračoval růst životní úrovně obyvatelstva; osobní spotřeba se zvýšila o 5 %, společenská spotřeba o 28,6 %.

Realizace úkolů 7. pětiletky nebyla nijak jednoduchá. Stagnační tendence z konce 70. let pokračovaly i na počátku 80. let, kdy přírůstek vytvořeného národního důchodu klesl z 0,78 % v roce 1981 na 0,57 % v roce 1982. Tento výrazný pokles byl vystřídán krátkým oživením v letech 1983 a 1984, které bylo výsledkem zejména zvýšeného dovozu surovin, materiálů a energie ze Sovětského svazu. Nicméně ke kvalitativnímu výraznému obratu československé ekonomiky nedošlo. Tento fakt potvrdila i realizace poslední 8. pětiletky (1986–90), kdy se opět projevil stagnační tendence.

Hlavní příčiny zpomalení tempa rozvoje československé ekonomiky je možné spatřovat ve zhoršení mezinárodní situace a vnějších ekonomických podmínek, tj. zejména v růstu cen a snížené dostupnosti surovin a paliv a dále ve zmenšení dodávek energie pro výrobní spotřebu. Vzhledem k celkovému stavu národního hospodářství na konci 70. let (zahraniční zadluženost a s ní spojené omezení investiční činnosti, nedostatečná účinnost

1 7. pětiletý plán byl schválen usnesením vlády ČSSR č. 151/1982.

intenzifikačních faktorů růstu v důsledku přetrvávajícího působení extenzivních činitelů ekonomického rozvoje, negativní vlivy přežívajícího systému centrálně plánované ekonomiky a neúspěch jeho „zdokonalení“ v podobě Souboru opatření přijatého předsednictvem ÚV KSČ a vládou ČSSR v březnu 1980) nebyly vytvořeny podmínky pro jeho další rozvoj. Kumulace dlouhodobě neřešených nebo neefektivně řešených vnitřních problémů byla výsledkem opožděné a pomalé adaptace na probíhající změny ve světovém hospodářství.

Přetrvávající nepříznivý vývoj ekonomiky se stal hlavním důvodem, proč se XVII. sjezd KSČ v roce 1986 nezabýval podrobně jako dosud hodnocením hospodářského vývoje za posledních pět let, ale bilancoval spíš patnáctileté období realizace generální linie budování rozvinuté socialistické společnosti, jehož ukazatele mohly být pro stranické vedení, ale zejména pro veřejnost přijatelnější, než bilance posledních pěti let. Tento oficiální optimismus však nevydržel ani na další 8. pětiletku, neboť hospodářský i politický systém „reálného socialismu“ se dostával od poloviny 80. let do stále zřetelnější krize.

Hlavní cíle a úkoly hospodářské politiky ČSSR pro druhou polovinu 80. let

Základním strategickým cílem hospodářské politiky KSČ pro období 8. pětiletky (1986–90) bylo urychlit sociální a ekonomický rozvoj intenzifikací a zvyšováním efektivnosti výroby, kvality práce a přísné hospodárnosti.² K realizaci těchto cílů bylo požadováno všestranně rozvíjet hospodářskou spolupráci se zeměmi RVHP, urychlit vědeckotechnický pokrok a zkvalitnit plánování a řízení československé ekonomiky.

Splnění těchto záměrů bylo konkretizováno v dokumentu Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1986–90 a výhled do roku 2000. V uvedeném dokumentu bylo požadováno zvýšit objem vytvořeného národního důchodu v roce 1990 proti roku 1985 o 18–19 % (tj. o 3,5 % průměrně ročně) a tento přírůstek zajistit z 92–95 % zvýšením produktivity práce, která měla vzrůst o 17–18 %. Stanovená dynamika růstu měla zaručit srovnatelný vývoj s většinou průmyslově vyspělých západních zemí a současně také vytvořit předpoklady k dalšímu rozvoji životní úrovně obyvatelstva a ke zrychlení modernizace a rekonstrukce národního hospodářství, ale i pro vytváření nezbytných prostředků pro zajištění obranyschopnosti země. Úkoly spojené s převedením ekonomiky na cestu intenzivního rozvoje se dostaly do centra pozornosti ve všech socialistických zemích.

V přijatých dokumentech byla odmítnuta tvorba národního důchodu starým extenzivním způsobem, tj. růstem kvanta pracovních a hmotných zdrojů a je naopak vyjádřena jeho nová kvalita růstu spojená s intenzivním typem ekonomického rozvoje, tj. vyšším stupněm využití a „zhodnocení“ vstupních veličin pracovních a hmotných zdrojů. Stranické vedení konečně pochopilo, že extenzivní typ ztratil definitivně svůj růstový potenciál a že obnova růstové dynamiky národního hospodářství nebude možná jinak, než přechodem na intenzivní typ ekonomického rozvoje, založeném na vnitřních kvalitativních přeměnách ve výrobě a v celém národním hospodářství.

Úsilí o novou kvalitu ekonomického růstu mělo být spjata s podstatným urychlením vědeckotechnického pokroku, s důsledným zaváděním nejnovějších výsledků vědeckotechnického rozvoje do praxe, a se strukturálními změnami, které měly směřovat ke snižování energetické, materiálové a investiční náročnosti a ke zvyšování exportní schopnosti naší ekonomiky. Počet pracovníků v oblasti vědy a techniky se měl zvýšit

2 Zákon č. 81/1986 Sb. O státním plánu rozvoje národního hospodářství ČSSR na léta 1986–1990.

o 11,5 tisíc a na rozvoj vědy a techniky bylo vyčleněno 3,9 % z užitého národního důchodu. Přestavba struktury ekonomiky měla směřovat k posílení terciární sféry, ke snižování podílu odvětví průmyslové výroby náročných na palivo-energetické a surovinové zdroje a k růstu oborů a výrob s vysokou mírou přidané hodnoty a nadprůměrnou úrovní technicko-ekonomických parametrů. Bezprostřední odpovědnost za urychlené uplatňování výsledků vědy a techniky ve výrobě měli nést generální a podnikoví ředitelé.

Kvalitativně novou skutečností ve srovnání s minulými pětiletkami bylo vyšší plánované tempo růstu národního důchodu než průmyslové výroby, která měla vzrůst do konce roku 1990 jen o 15–18 %. V urychlování vědeckotechnického pokroku a v modernizaci výroby měly sehrát rozhodující roli strojírenství a elektrotechnický průmysl, které byly označeny za „páteř našeho průmyslu“. Výroba ve strojírenství se měla zvýšit o 30 %, z toho elektrotechnika o více než 60 %; podíl všech ostatních odvětví na průmyslové výrobě měl klesat (zejména průmyslu paliv, hutnictví, základní chemie a výroby stavebních hmot).

Základním úkolem zemědělské výroby bylo „zajišťovat racionální výživu obyvatelstva při současném zvyšování celkové míry soběstačnosti ve výrobě potravin.“ Hrubá zemědělská výroba měla vzrůst o 6–7 % za pětiletku (z toho rostlinná výroba o 8–9 %, živočišná o 5–6 %), přičemž byl kladen důraz na přednostní rozvoj rostlinné produkce (výrobu obilovin) a vyšší stupeň jejího využití. Rozvoj živočišné výroby a její struktura se měly odvíjet od celospolečenských potřeb a v souladu s možnostmi vlastních zdrojů krmiv. Předpokládalo se výraznější využití výkonné techniky, chemizace, nových technologických postupů při sklizni, skladování, konzervaci a dalším zhodnocování zemědělských produktů. Také zemědělství se týkaly úkoly snižovat výrobní náklady a současně minimalizovat negativní působení na přírodní prostředí. V potravinářském průmyslu pak šlo o dokonalejší zhodnocování zemědělských surovin, aby struktura jeho produkce odpovídala požadavkům trhu na sortiment a kvalitu.

Požadavkům urychlení vědeckotechnického rozvoje a potřebám intenzifikačního procesu vůbec měla být podřízena celá investiční politika, jejíž celkový objem byl navýšen oproti 7. pětiletce o 10–12 % a měl dosáhnout hodnoty zhruba 900 mld. Kčs. Rozhodující část investičních prostředků měla směřovat na přestavbu řady základních odvětví národního hospodářství a k posilování perspektivních oborů. Předpokládalo se také, že značná část finančních prostředků bude věnována na rychlé dokončování staveb a uvádění výrobních kapacit do provozu tak, aby znamenaly ekonomický přínos pro národní hospodářství ještě v 8. pětiletce. Růst investic se měl projevit také ve sféře služeb a celého terciárního sektoru a v neposlední řadě i v oblasti tvorby a ochrany životního prostředí. Investiční politika počítala také se zvýšením podílu investic na rekonstrukci a modernizaci výrobních kapacit a naopak s omezením stavebních investic. Objem vlastních stavebních prací měl vzrůst za pět let o 10,9 %, z toho objemy prací na opravách o 13,9 %. Součástí plánu byly i stavební práce na integračních akcích v SSSR. Potřebám stavebnictví měl odpovídat rozvoj průmyslu stavebních hmot, a to včetně zabezpečení vnitřního trhu a vývozu jeho výrobky. V obou odvětvích mělo být dosaženo snížení materiálové náročnosti o 6 %.

K urychlení ekonomického a sociálního rozvoje měly, více než dříve, přispívat i vnější ekonomické vztahy. Ve srovnání s předchozí 7. pětiletkou měl náš vývoz vzrůst zhruba o 24 % a dovoz téměř o 22 %, přičemž tato čísla byla považována za minimální. Devizové přínosy byly vedle vývozu očekávány z poskytování tranzitních, dopravních, spojových a jiných služeb, z turistiky, lázeňství, z výměny vědeckotechnických poznatků a informací.

Splnit předpokládané výše uvedené požadavky zahraničního obchodu znamenalo zlepšit spolupráci s výrobou, racionalizovat dovoz, zvýšit úroveň a efektivnost komerční práce a zajišťování všech služeb v zahraničním obchodě.

Za hlavního partnera v našich vnějších ekonomických vztazích byl i nadále považován Sovětský svaz. Pozornost sjezdových materiálů byla věnována i („vzájemně výhodné“) spolupráci s rozvojovými zeměmi (jednalo se o zvýšení jejich podílu na celkovém obratu zahraničního obchodu) a s vyspělými kapitalistickými státy, kde měla ČSSR zájem na „rozšiřování rozličných forem vědeckotechnické a hospodářské spolupráce, na rozvoji kooperace, obchodu s licencemi a společné účasti na třetích trzích s tím, aby se výměna strojů a zařízení stala výraznější“. Ve stycích s kapitalistickými zeměmi šlo o to, vytvořit si zdroje pro vnější zadluženost a pro rozšíření dovozů moderních strojů a zařízení a k obohacení vnitřního trhu.

V souladu s přijatými úkoly národního hospodářství byly stanoveny i cíle v oblasti růstu životní úrovně obyvatelstva. K vnitřnímu užití (tj. na osobní a společenskou spotřebu a na investiční činnost) bylo určeno zhruba 75 % celkového přírůstku národního důchodu. Prvořadá pozornost měla být věnována růstu osobní spotřeby (o více jak 11 %), dále kvalitativnímu zlepšení školství, zdravotnictví a sociální služby, úrovni bydlení, využití volného času a tvorbě a ochraně životního prostředí. Velké úkoly byly vytyčeny i v oblasti sociálního zabezpečení občanů; na tyto účely mělo být vyčleněno 470 mld. Kčs. Celková společenská spotřeba se měla zvýšit za pět let o 22 %.

Úspěch realizace sociálně-ekonomického programu XVI. sjezdu KSČ byl podmíněn, podle sjezdových materiálů, uskutečněním promyšlených změn celého komplexu plánování a řízení. Přípravovaná opatření měla vytvářet náročnější ekonomické klima a současně také poskytnout výrobní sféře více prostoru pro samostatné rozhodování. To předpokládalo uskutečnit např. lepší vymezení kompetencí a vztahů všech řídicích stupňů, provést zjednodušení administrativy, změny v tvorbě plánu a přidělování zdrojů, objektivizaci cen, přebudovat odvodový a daňový systém a splnit celou řadu dalších úkolů, včetně nalezení způsobu nové aktivizace lidí k práci.

Splnění úkolů 8. pětiletky považoval XVII. sjezd KSČ za základní předpoklad, aby se mohla realizovat celková dlouhodobá prognóza ekonomického a sociálního rozvoje Československa v období do roku 2000.

První problémy plnění 8. pětiletky

Vstup do prvního roku 8. pětiletky (1986–1990) byl ve znamení přetrvávajícího působení extenzivních činitelů ekonomického rozvoje. Průmyslová výroba sice překročila předpokládaný růst v objemech výroby i odbytu, ale plánovaná struktura výroby i sortimentu nebyla dodržena. Obdobně tomu bylo i při výrobě zboží, což vedlo k dalšímu narůstání rozporů v dodavatelsko-odběratelských vztazích jak na zahraničním, tak i na vnitřním trhu. Také plánované strukturální změny v odvětvích výroby vytvářejících podmínky pro zvýšení technické úrovně výrobků a pro rychlejší rozvoj zpracovatelských odvětví probíhaly pomalu. Nebylo dosaženo plánovaného zpomalení dynamiky v odvětvích paliv a energie, dokonce byl překročen plán těžby uhlí o 3,1 %.

V zemědělské výrobě byl sice splněn plánovaný růst hrubé produkce, ale ten byl tažen živočišnou výrobou, která se zvýšila o 2 %, zatímco rostlinná výroba se snížila o 1,6 % (nižší sklizeň zrnin, krmných okopanin, cukrovky, pokles hektarových výnosů u některých plodin oproti roku 1985). Otázkou zůstávalo jak zemědělskou produkci lépe zhodnotit v potravinářském průmyslu a lépe využít pro obohacení vnitřního trhu.

V investiční výstavbě pokračoval trend na rozšiřování výrobní základny, podíl investic na modernizaci byl nízký, i když se ve srovnání s rokem předchozím mírně zvyšoval. Plánovaný objem investičních prací a dodávek byl překročen o 1,4 mld. Kč, a to u stavebních prací, zatímco dodávky strojů a zařízení nedosáhly plánované úrovně. Výrazné odchylky byly i v odvětvové struktuře investic (do zemědělství přiteklo více investic než bylo plánováno, naopak chyběly peníze na rozvoj dopravy). K těmto problémům se přidružovalo již zmíněné pomalé dokončování staveb (v roce 1986 bylo rozestavěno celkem 26 414 staveb) i nedostatky spojené s náběhem nových kapacit na projektované parametry, neplnění úkolů v bytové výstavbě (skluz téměř 5 tisíc bytů) a v modernizaci a rekonstrukci bytového fondu apod. Mimořádný tlak byl vyvíjen na zahajování nových staveb s tím, že jejich přínosy se projeví již v závěru pětiletky.

Požadavek urychlit sociálně ekonomický rozvoj cestou intenzifikace československého hospodářství byl těsně spjat s vědeckotechnickým rozvojem. Vcelku úspěšně byly plněny úkoly státního plánu technického rozvoje a řada jejich výstupů byla zaváděna do výroby. Výzkumná a vývojová základna byla posílena o 3,5 tisíc pracovníků a náklady na ni vzrostly o 5,4 %. Došlo k prohloubení vědeckotechnické spolupráce se zeměmi RVHP v oblasti automatizace, elektronizace a jaderné energetiky. Bohužel, očekávaný obrát v technické úrovni nových výrobků se nekonal a jejich podíl na celkové výrobě zboží zaznamenal klesající tendenci.

Životní úroveň obyvatelstva i přesto rostla; osobní spotřeba o 2,2 %, společenská o 3,4 %. Rostly peněžní příjmy i úspory obyvatelstva, což se projevovalo ve vyšší dynamice poptávky po průmyslovém zboží než potravin. Mezi problémy vnitřního trhu nadále patřila neuspokojená poptávka po některých druzích zboží dlouhodobé spotřeby, malá šíře sortimentu nabízeného zboží, jeho nízká technická úroveň, módnost a atraktivnost a také kvalita poskytovaných služeb.

Celkově můžeme konstatovat, že rok 1986 nepřinesl výrazný posun československé ekonomiky kupředu, která se dokázala vyrovnat s úkoly prvního roku 8. pětiletky jen částečně. Růst hrubého národního důchodu byl v roce 1986 rychlejší (3,4 %) než v roce předcházejícím, ale plánovaný přírůstek (3,5 %) splněn nebyl. V národním hospodářství stále ještě přetrvávalo působení extenzivních činitelů ekonomického růstu a intenzifikace a efektivnost se prosazovaly jen pomalu a na nižší úrovni než předpokládal plán.

Přestavba jako „horská bystřina“

Záchranu, jak najít východisko ze stále se opakujících a narůstajících problémů hospodářství spatřovalo tehdejší nejvyšší stranické vedení v přestavbě hospodářského mechanismu. „Zásady přestavby hospodářského mechanismu ČSSR“ byly zveřejněny 9. 1. 1987. Šlo o poměrně rozsáhlý vzájemně provázaný komplex 37 programových tezí, jejichž realizace měla znamenat přechod na kvalitativně nový stupeň rozvoje socialistické společnosti. V průběhu roku 1987 měly být tyto zásady dále rozpracovány, aby pak 7. zasedání ÚV KSČ v prosinci 1987 přijalo usnesení O komplexní přestavbě hospodářského mechanismu ČSSR a jejím zabezpečení.³ Přestavba byla charakterizována jako nejrevolučnější změna v řízení sociálně ekonomických procesů od února 1948. Její Zásady, které byly formulovány velmi obecně, nesly stopy vlivu jak sovětské perestrojky, tak i samotné československé reformy 60. let, byť byla tato spojitost odmítána.

3 Směrnice k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu byly zveřejněny počátkem roku 1988 jako usnesení vlády ČSSR 29/1988.

Všemocnost a komplexnost představby byly skloňovány na stránkách tisku a na různých aktivech, seminářích a konferencích. „Obrovský přelom v historii socialismu“, který měla představba přinést, měl spočívat v přijetí nového modelu socialistické společnosti, který by učinil socialismus konkurenceschopným, vybavil ho vysokou sociální efektivností a dodal mu silné vnitřní zdroje a stimuly k vlastnímu rozvoji. Přestavba měla být také reakcí (podle vyjádření některých stranických funkcionářů) na dřívější zjednodušené až primitivní a romantické představy o schopnostech socialismu rozvíjet se více méně automaticky a navíc pouze po vzestupné linii. Zarážející bylo, že někteří vysoce postavení funkcionáři KSČ sami překvapivě přiznávali, že jsme socialismus vlastně ještě nepochopili a že o něm téměř nic nevíme.

Oficiálně bylo cílem představby „na základě tvůrčího potenciálu lidu, pozvednout naši socialistickou společnost na kvalitativně vyšší úroveň, vytvořit podmínky pro dynamický vzestup ekonomiky, pro další růst hmotné a kulturní úrovně lidu a upevnění jeho sociálních jistot, pro prohlubování socialistické demokracie“.⁴ Měla to být cesta realizace linie XVII. sjezdu KSČ a jediná reálná alternativa dalšího rozvoje socialismu v tehdejších podmínkách. Takováto obecná formulace cílů, která se objevovala ve stranických dokumentech i v minulosti, znemožňovala určitý konkrétní výklad jejich cílů. A navíc, začít uskutečňovat novou politiku s nezměněným vedením KSČ a získat pro ni lidi bylo zcela nemožné.

Základnou komplexní představby společnosti měla být představba hospodářského mechanismu, spojená s překonáváním problémů „dědictví minulosti“ a s intenzivním rozvojem ekonomiky při širokém uplatnění vědeckotechnického pokroku. Hlavní směry představby hospodářského mechanismu sledovaly tyto hlavní cíle:

- zvýšit účinnost centrálního řízení a současně zvýšit pravomoc, samostatnost a odpovědnost podniků;
- přejít od převážně administrativního k převážně ekonomickému řízení při podstatném zvýšení úlohy zboží peněžních vztahů a hodnotových nástrojů, jakož i výhod uplatnění úplného chozrasčotu⁵ a hmotné zainteresovanosti na konečných výsledcích;
- rozšířit reálnou účast kolektivů na řízení a správě podniků.

V souvislosti s přípravou představby hospodářského mechanismu měla být přijata řada legislativních dokumentů vymezujících práva a povinnosti jednotlivých subjektů národního hospodářství. V roce 1988 bylo započato s přestavbou centrálních orgánů a s formováním jednotného národohospodářského centra; byl snížen aparát ústředních orgánů státní správy o 30 %, byla zrušena většina poradních orgánů vlád a 11 ministerstev a byly „podstatně“ omezeny pravomoci federálních ústředních orgánů vůči podnikům. Racionalizace organizačních struktur měla vyústit v optimální funkční skladbu aparátu ústředních orgánů.

Další efekty byly očekávány v souvislosti s přijetím dalších právních norem: zákona o státním podniku, bytovém, spotřebním a výrobním družstevnictví, o zemědělském družstevnictví, o podniku se zahraniční majetkovou účastí a dalších zákonů a předpisů v oblasti hospodářského, finančního, pracovního a správního práva. Jejich dosti obecné formulace nevyklučovaly, aby centrum v případě potřeby mohlo použít dřívější direktivní metody. Přijetí organizačních a legislativních opatření vytvořilo, podle mínění ÚV KSČ, předpoklady k urychlení představby hospodářského mechanismu o jeden rok – již od

4 7. zasedání ÚV KSČ, Praha, Svoboda 1987, s. 16–17.

5 Úplný chozrasčot znamenal hospodaření podniku podle zásady úhrady jeho výdajů z příjmů hospodářské činnosti (soběstačnost a samofinancování) a její zajištění v rámci centrálního řízení. V minulosti uplatňovaný chozrasčot měl zpravidla neúplný (dílčí) charakter, protože nehradil plně veškeré finanční potřeby z vlastních zdrojů.

1. 1. 1989. Měl se tak získat čas k odstranění problémů, kdy „prolínání prvků starého a nového vážně komplikuje řídicí a plánovací procesy a vyvolává u lidí nejistoty a obavy“ a také k úspěšnému startu 9. pětiletky.

Většina vedoucích představitelů tehdejšího nejvyššího stranického vedení, která byly přímo spjata s normalizační politikou, vyjadřovala sice verbální souhlas s přestavbovými procesy, ale ve skutečnosti se téměř nic neměnilo. Teoretická fronta kroky přestavby tzv. rozpracovávala, společnost projevovala snahu o svoji obrodu a vedení KSČ kalkulovalo s neúspěchem přestavby v Sovětském svazu a vyzvedávalo československá specifika a samostatné přístupy k řešení situace. Systém se ukázal jako nereformovatelný. Dokladem toho byla i jen kosmetická úprava vlády ČSSR po odchodu L. Štrougala z funkce jejího předsedy (3. 10. 1988) a výměna G. Husáka za M. Jakeše v nejvyšší stranické funkci, což ve svém důsledku přestavbu vlastně zastavilo.

Domnívám se, že komplexní přestavba společnosti byla pro stávající staronové stranické a státní vedení příliš velkým soustem. Ignorování a odmítání kritických připomínek a vážně míněných upozornění členské základny KSČ i racionálně myslících lidí vedlo k poměrně rychlé izolaci vedení strany, které se stalo „kūlem v plotě“, jehož jedinou snahou bylo udržet se u moci co možná nejdéle. Přesně tuto situaci charakterizoval ve svém památném projevu na IV. sjezdu Svazu dramatických umělců v květnu 1987 herec Miloš Kopecký, když řekl: „Každá doba má své lidi. Jako je umění včas přijít, je i neméně umění včas odejít ...“ Tehdejší funkcionáři to však nepochopili.

Možná, že právě čas měl utlumit a otupit probuzenou společnost a umožnit postupný návrat do starých časů. Čas však neléčí když nechce, je šarlatán. A tak přirovnání přestavby k horské bystřině (vypůjčil jsem si ho od jednoho vysokého stranického funkcionáře), „která když se rozvodní, vyplaví z dříve poklidného koryta řeky v údolí bahno, různé odhozené věci a strhne s sebou vše, co jí stojí v cestě“, se nakonec ukázalo jako pravdivé. Strhla a utopila její tvůrce samotné.

Neuspokojivé výsledky 8. pětiletky v hlavních výrobních odvětvích (do roku 1990)

Rozvoj národního hospodářství pokračoval v průběhu posledních čtyř let 8. československé pětiletky poněkud nižším tempem než v předcházejících letech. Objem vytvořeného národního důchodu (v běžných cenách) nedosáhl do roku 1989, kdy byla uzavřena čtyřicetiletá etapa vývoje československé ekonomiky, založená na principech centrálního plánování, předpokládaných výsledků; národní důchod se zvýšil o 11,1 %, tj. ročně v průměru o 2,77 %. K relativně úspěšným letům patřil jen rok 1988, kdy došlo k překročení předpokládaného ročního tempa vytvořeného národního důchodu. Po té se jeho hodnota prudce snížila až téměř na polovinu předpokládaného ročního plánu. Dosažení mezního tempa růstu národního důchodu kolem 3,5 % ročně, které bylo nezbytné, aby byla zachována proporce mezi jednotlivými složkami užití národního důchodu, tj. především mezi fondem spotřeby a fondem akumulace, se ukázalo problematické. V roce 1989 došlo dokonce k předstihu růstu užitého národního důchodu při poklesu tempa růstu vytvořeného národního důchodu.

Nerovnovážné tendence v ekonomice se odrážely i ve výsledcích rozpočtového hospodaření (federace i obou republik), které skončilo v roce 1989 schodkem 3,5 mld. Kčs. Díky účetním přesunům z položky hospodaření národních výborů byl však státní rozpočet v roce 1989 dokonce mírně přebytkový (0,5 mld. Kčs).

Vzhledem k problémům s (ne)plněním úkolů plánu 8. pětiletky v letech 1986 až 1988, ale i s ohledem na změny vnějších i vnitřních podmínek, byl prováděcí plán na rok 1989 (přijatý v červenci 1988) upraven. Růst vytvořeného hrubého národního důchodu byl snížen z 3,5 % na 2,2 %, průmyslové výroby z 2,9 % na 2 % a obdobně bylo postupováno i v investiční výstavbě (snížení celkového objemu investic o 8 mld. Kčs) a na úseku vnějších ekonomických vztahů a vnitřního obchodu. Provedené úpravy byly zdůvodňovány nutností přednostně zabezpečit úkoly, sledující vytváření potřebných věcných předpokladů přestavby hospodářského mechanismu, což vyžadovalo soustředit pozornost na posílení rovnovážnosti v rozhodujících oblastech ekonomiky; šlo o obecné konstatování, pod kterým se dalo skrýt ledacos.

Celkové zpomalení dynamiky růstu národního hospodářství ve sledovaném období bylo především výsledkem velké materiálové náročnosti tvorby národního důchodu a pomalého zvyšování společenské produktivity práce. Obnova růstové dynamiky byla podmíněna přechodem na intenzivní typ ekonomického rozvoje, založeném na vnitřních kvalitativních přeměnách ve výrobě a v celém národním hospodářství. Jen tak bylo možné zajistit budoucí sociálně ekonomický rozvoj země.

V průmyslové výrobě došlo od roku 1986 k výraznému zpomalení dynamiky růstu. Celkový objem hrubé výroby v ústředně plánovaném průmyslu se zvýšil v letech 1986–1989 o 8,7 %. Růst průmyslové výroby o 1 % v roce 1989 byl nejnižší, jakého bylo dosaženo od poloviny 60. let. V plnění výrobních úkolů byly mezi podniky velké rozdíly. Počet podniků, které se nevyrovnaly s plánem hrubé výroby a byly dotovány státem se pohyboval permanentně kolem 25 %. Výroba nepracovala rytmicky, plnění plánu bylo soustředěno do posledního měsíce čtvrtletí a na konec roku. Nedařilo se zajistit záměry státního plánu v rozvoji jednotlivých odvětví, což se nepříznivě odráželo v plynulosti výroby a potažmo v dodavatelsko-odběratelských vztazích i na vnitřním trhu. Průmysl nedokázal pružně reagovat na změny ve struktuře poptávky. Nejvyšší růst výroby v letech 1986–1989 vykazoval průmysl elektrotechnický a kovodělný (zejména do roku 1987 výroba zbraní), průmysl skla, keramiky a porcelánu, naopak nejmenší zvýšení bylo zaznamenáno u hutnictví železa, těžkého strojírenství a u některých odvětví lehkého průmyslu (textilní, oděvní, obuvnický, potravinářský). V celém průběhu 8. pětiletky se nedařilo zpomalit dynamiku výroby v odvětví paliv a energie a efektivně využívat palivo-energetické zdroje ve zpracovatelském průmyslu. Tento vývoj se pak nepříznivě promítal v materiálové a energetické náročnosti výroby.

Na 12. zasedání ÚV KSČ v prosinci 1988 předseda vlády ČSSR L. Adamec konstatoval, že „procenta plnění úkolů sama o sobě nejsou nejdůležitější. Za rozhodující považujeme to, jak rychle postupujeme cestou intenzifikace a přibližujeme se k vysoce úsporné, výkonné a ekologicky vhodné ekonomice.“ V tomto smyslu můžeme konstatovat, že přes určitý pokrok ve vědeckotechnickém rozvoji se využívání jeho výsledků v praxi příliš neprojevovalo; nedošlo k výraznějšímu zvýšení míry valorizace (zhodnocování) materiálových a energetických vstupů, nepodařilo se dosáhnout plánovaného růstu efektivnosti a zvýšit celkovou hospodárnost výroby. Srovnání ČSSR s ostatními vyspělými státy z konce 80. let ukazovalo, že naše ekonomika měla přibližně dvakrát vyšší energetickou náročnost tvorby národního důchodu a spotřeba paliv a energie na jednoho obyvatele byla ve srovnání se západoevropskými zeměmi vyšší asi o 20 %. Vědeckotechnický rozvoj nepůsobil s dostatečnou účinností na růst kvality a technické úrovně produkce a na urychlování inovačního procesu. V ekonomice stále přežívala tendence preferovat objemové ukazatele a prosazení intenzifikace se ukázalo značně problematické.

Pomalý postup v intenzifikaci ekonomiky byl způsoben pomalým zaváděním výsledků vědy a techniky ve výrobě, opožděním řešení současných a přípravou nových výzkumných úkolů a také tím, že plán vědeckotechnického rozvoje se opíral o inovace nižších řádů. Nedařilo se vytvářet na základě objevů předstih vědy před technikou a zavedení nových výrobků hned od počátku neodpovídalo vyššímu zařazení z hlediska kvality a technické úrovně, čím méně s ohledem na několik let dopředu. Nově zaváděná technika byla ve srovnání se světem morálně zastaralá a poměrně drahá. Podle některých provedených rozborů byla technická úroveň technologických procesů u budovaných kapacit hodnocena jen u 30 % jako špičková a technická úroveň výrobků byla srovnatelná se světovou úrovní zhruba jen u poloviny výrobků. V národním hospodářství pracovala ohromná masa technicky zastaralých strojů a zařízení, jejichž údržba byla značně nákladná, a jejich likvidace probíhala velmi pomalu. Průměrné stáří strojů a zařízení v průmyslu se pohybovalo kolem 12 let a stupeň odepsání od 58 % do 66 %. Technickou inovaci výroby, modernost a rozmanitost výrobků brzdila také prakticky neexistující konkurence v důsledku monopolního postavení většiny našich výrobců a dodavatelů.

Naléhavým úkolem našeho hospodářství, zejména pak průmyslové výroby, bylo výrazné snížení celkového objemu zásob (materiálu) a změna jejich struktury. Československá ekonomika vykazovala ve srovnání s vyspělými zeměmi asi trojnásobnou náročnost na potřebu zásob.

Základním problémem byl zejména vývoj zásob v průmyslových podnicích, který byl ve sledovaném období ovlivněn, kromě dlouhodobě působících faktorů, snížením zahraniční poptávky po investičních celcích a nerealizací některých vývozů (z důvodů nízké kvality nabízeného zboží, zostřené konkurence na trzích, neschopnosti některých rozvojových zemí splácet úvěry apod.). Nerealizovaný vývoz i investice se pak při nízké transformovatelnosti československého investičního i strojírenského zboží přelily do zásob, protože podniky usilovaly o „obvyklý“ růst výroby bez ohledu na to, zda najde odbyt. Opatření ke snižování zásob v ekonomice, ke zrychlení jejich obratu i vytřídění nepotřebných zásob nepřinášelo žádoucí efekt. Většina podniků přistupovala k těmto opatřením paušálně se záměrem dodržet kvartální a celoroční plánované stavy zásob, často bez ohledu na potřebu jejich dalšího efektivního využití. Přitom řada podniků a VJH měla na druhé straně značné problémy s materiálovým zabezpečením výroby. „Spekulativním jednáním dochází k tomu“, konstatoval L. Adamec na výše uvedeném 12. zasedání ÚV KSČ, „že jedni výrobci hromadí suroviny a materiály, zatímco u druhých jejich nedostatek narušuje pracovní cyklus, prodražuje výrobu a snižuje kvalitu zboží.“ Nebylo čemu se divit, neboť podnikový management byl zvyklý na situaci, kdy měl zajištěný odbyt, a jeho hlavním úkolem bylo získat dostatek vstupů pro splnění výrobních úkolů bez ohledu na racionalitu hospodaření se zásobami. Stav zásob tak byl do jisté míry indikátorem kvality řízení ekonomiky.

Problémem podnikové sféry byla i její vysoká platební neschopnost. Ta měla dvojí příčinu: jednak asi pětina podniků nebyla schopna uspokojit vzhledem ke svým kapacitním možnostem požadavky odběratelů a jednak řada podniků zápasila se značnými odbytovými obtížemi. Na tvorbu zisku měla nepříznivý vliv i malá efektivnost výrobních fondů. Vysoké odvodové zatížení pak podnikům neumožňovalo vytvořit si peněžní rezervy, což se projevilo v nárůstu úvěrového krytí jejich potřeb. Rozhodující část úvěrů poskytnutých hospodářským organizacím byly úvěry na provoz a z nich polovina na zásoby. Podniky se tak pohybovaly v začarovaném kruhu.

Do konce roku 1989, v souvislosti s přestavbou organizačních struktur podle přijatého Zákona o Státním podniku (z 14. 6. 1988), byla průmyslová výroba koncentrována do 681 státních podniků, 9 akciových společností a 10 ostatních přímo řízených organizací.

Tyto podniky vznikly jako nové formy dosavadních podniků (hospodářských organizací) ve státním vlastnictví, a to vyloženě administrativní cestou a nikoli jako tržní subjekty. Vzhledem k tomu, že se podnik stal přímým adresátem úkolů státního plánu (normativů, limitů, dotací), nemohl se chovat ekonomicky, nemohl vytvořit socialistický trh a změnit jej v požadovaný „trh spotřebitele“. Takto provedená reorganizace byla jen pokračováním formálních reorganizací v duchu dosavadní podnikové gigantomanie a nemohla přinést proklamované zeslabení monopolního postavení výrobců a vytvoření konkurenčního prostředí.

Základním úkolem československého **zemědělství** (resp. zemědělsko-potravinářského komplexu) v souvislosti s přestavbou hospodářského mechanismu bylo další zvyšování soběstačnosti a dosažení kvalitativních změn v růstu efektivnosti výroby potravin.

Hrubá zemědělská produkce se zvýšila v letech 1986–1989 o 5,3 % a ČSSR dosáhla podle statistických údajů 97–98 % soběstačnosti ve výrobě zemědělských produktů. V zájmu stability bylo žádoucí přiblížit se v soběstačnosti k hranici 105 % a současně zlepšit proporce mezi rostlinnou a živočišnou výrobou. Růst hrubé zemědělské produkce byl totiž v celém období (s výjimkou roku 1987) tažen růstem živočišné výroby, jejíž podíl na celkové produkci se pohyboval kolem 57,5 %.

V průběhu plnění 8. pětiletky se nepodařilo zajistit potřebný předstih rostlinné výroby před živočišnou. V produkci rostlinných výrobků přetrvávaly problémy zejména u všech druhů okopanin a částečně i u zeleniny a ovoce. Rostlinná výroba nedokázala také plně uspokojit stupňující se nároky živočišné výroby na krmné dávky, což trvale zatěžovalo státní rozpočet a obchodní bilanci. Řada výrobků rostlinné produkce se tak musela dovážet ze zahraničí a svou příležitost na vnitřním trhu dostávali i malovýrobní pěstitelé, jejichž podíl na celkové hrubé produkci u některých komodit (ovoce, zelenina, jatečná drůbež) nebyl bezvýznamný.

I když se zvyšovala jak rostlinná, tak i živočišná výroba, zemědělství se v žádném roce nevyrovnalo s plánem tržní produkce do státních fondů. Úkoly nákupu byly překračovány u živočišných výrobků, rostlinná tržní produkce se zvyšovala pomalu, nebo stagnovala. Nelze však tvrdit, že by zemědělská výroba nebyla schopna zajistit jistou rovnovážnost vnitřního trhu potravinářským zbožím. V souvislosti s přestavbou šlo o to, opustit přetrvávající naturálně bilanční pojetí soběstačnosti a spojit ji s kvalitativními změnami a se zvyšováním efektivnosti výroby. V celém zemědělsko-potravinářském komplexu totiž přetrvával extenzivní způsob jeho rozvoje, kdy celkové jeho náklady se zvyšovaly rychleji než výkony. Hodnotové deficity mezi náklady a výkony byly vyrovnávány přímými dotacemi ze státního rozpočtu. Dotace dosahovaly koncem 80. let řádově několik desítek mld. Kčs ročně.

Zde je třeba si uvědomit, že ne všechny výroby v zemědělství byly ziskové. Řada zemědělských podniků a družstev hospodařila ve ztížených podmínkách a nebyla schopna vytvářet (chozrasčotní) fondy nezbytné pro financování z vlastních zdrojů. Limity pro hospodaření byly dány již úrodností půdy v ČSSR, kde jen 22 % z její celkové výměry zemědělské půdy bylo možné označit za půdu velmi dobrou a 42 % za dobrou.

Zemědělská výroba v Československu se potýkala ještě z jedním paradoxem, který představovala tzv. záporná daň z obrátu. Tato dotace na spotřebu (v roce 1989 představovala 49,7 mld. Kčs) existovala u výrobků, jejichž velkoobchodní cena byla vyšší než cena maloobchodní. Stát touto formou dotoval řadu základních životních potřeb, zejména potravin. Např. 1 litr plnotučného mléka v ceně 3,10 Kčs byl dotován částkou 2,37 Kčs, 1 kg másla v ceně 40 Kčs byl dotován částkou 35,31 Kčs. Tento rozpor nevyřešila ani

komplexní přestavba (zvýšení) velkoobchodních a nákupních cen provedená k 1. 1. 1989, která se do maloobchodních cen potravin nepromítla. Současně došlo k zavedení 50 % odvodů z mezd a odměn.

Uvedené skutečnosti nebyly pro zemědělství motivující, ba právě naopak. Jisté východisko z tohoto stavu nabízela přestavba hospodářského mechanismu, která měla vytvořit JZD a zemědělským podnikům větší prostor pro socialistické podnikání na principech plné chozrasčotní samostatnosti. V praxi to mělo znamenat hospodařit pouze se zdroji, které si podnik sám vytvoří, bez dotací a redistribucí.

V roce 1988, krátce po vydání zákona o státním podniku, byl přijat zákon č. 90/1988 Sb. O zemědělském družstevnictví. Oba zákony měly začít platit od 1. 1. 1989. Zákon o zemědělském družstevnictví měl přispět k hlubšímu spojování zájmů členů družstva se zájmy společnosti a ke vzniku a rozvoji jednotlivých forem zemědělského družstevnictví, k větší kooperaci a účelnému zapojování družstev do společenské dělby práce, a to nejen v rámci zemědělské výroby, ale i mimo ni, včetně mezinárodní spolupráce.

V souvislosti s přestavbou došlo k uvolnění státního sevření JZD (omezení ze strany KSČ zůstalo) a zemědělská družstva získala možnost širšího rozsahu podnikatelské činnosti, přesahující rámec vlastního zemědělství. Šlo o výrobu potravin včetně činností, které souvisely se zemědělskou a potravinářskou výrobou i s prodejem družstvem vyrobeného zboží. Družstva si vynutila i větší rozvoj přidružené nezemědělské činnosti, ze které podporovala rozvoj své zemědělské výroby. Podíl zisku z těchto výrobních a nevýrobních služeb na celkovém objemu dosahoval u JZD téměř dvě třetiny (v roce 1985 zhruba 1/4). Ve své většině se však zemědělské družstevnictví soustředilo na oblast vlastní zemědělské výroby, a zásobování, odbyt a zpracování zemědělských produktů se stalo předmětem zájmu jiných subjektů – zemědělských podniků. Při jejich vzniku bylo upřednostňováno spojení zemědělské a potravinářské výroby do jednoho celku.

V zemědělsko-potravinářském komplexu bylo v průběhu roku 1989 ustaveno 200 státních podniků, ve vnitřním obchodě 77 státních podniků a v oblasti služeb 267 státních podniků. Ke konci roku 1989 působilo v ČSSR 1600 JZD, která obhospodařovala kolem 65 % celkové výměry zemědělské půdy (průměrně 2630ha na jedno družstvo) a 245 státních statků, které hospodařily na necelých 22 % zemědělské půdy v ČSSR.

V zemědělství, stejně jako v průmyslu, se přecházelo na dvoustupňový systém řízení; byly zrušeny všechny výrobně-hospodářské jednotky a okresní a krajské zemědělské správy. Přímý kontakt mezi zemědělskými podniky a ministerstvem obstarávaly v okresech okresní oddělení a v krajích krajské odbory ministerstva, které měly být jeho prodlouženou rukou. Stát, resp. ministerstvo zemědělství mělo do budoucna stanovit zemědělským podnikům jen objem nákupu obilí a jatečných zvířat, ostatní struktura výroby byla v rukou podniků samotných. Celospolečenská objednávka výroby některých plodin měla být zajišťována ekonomickými nástroji (např. příplatky, prémie).

I když se zemědělská výroba potýkala s řadou problémů, je třeba objektivně přiznat, že československé zemědělství plnilo koncem 80. let úspěšně úlohu stabilizujícího faktoru ekonomiky a sneslo i mezinárodní srovnání se státy s obdobnými přírodními podmínkami, obdobnou strukturou výroby i úrovní spotřeby potravin. ČSSR patřila mezi evropské země s nejnižší výměrou zemědělské půdy připadající na jednoho obyvatele (0,44 ha), což bylo o něco méně než byl evropský průměr (0,47 ha). Tendence evropského vývoje zemědělské výroby se projevil i v ČSSR ve zvyšování osevních ploch ječmene, řepky a naopak ve snižování výměry brambor a ve výraznějším snižování (od 60. let) osevních ploch cukrovky. V celosvětovém pořadí v dosažených hektarových výnosech patřilo ČSSR v druhé polovině 80. let 15. místo v pšenici, 11. místo v ječmeni, ale jen 23. místo

v cukrovce a 32. místo v bramborách. V obilovinách jsme tak převyšovali evropský průměr, zatímco u cukrovky a brambor jsme byli pod evropským průměrem.

Výše hektarových výnosů byla ovlivněna celou řadou vlivů, zejména spotřebou průmyslových hnojiv a efektivním využíváním moderní zemědělské techniky. I když se spotřeba průmyslových hnojiv v průběhu druhé poloviny 80. let u nás snižovala, nastoupený trend nestačil eliminovat negativní dopady chemizace z minulosti, které již v některých půdách překročily meze únosnosti. Vyšší intenzita užívání průmyslových hnojiv v Československu byla zřejmě dána jejich kvalitou, intenzitou hnojení chlévskou mrvou i sorpční schopností našich méně kvalitních půd (chybělo v ní 30 % humusu). Na kvalitu půdy má bezesporu podstatný vliv i způsob jejího obdělávání moderní technikou. Do zemědělství byla sice dodána v druhé polovině 80. let řada nových výkonných strojů, ale celkově byl strojový park československého zemědělství zastaralý. Přestálé stroje zvyšovaly provozní náklady i prostoje a pro obsluhu moderních strojů chyběli odborně připravení lidé. Problémem byla i technologická kázeň a efektivní využívání moderní zemědělské techniky a v té souvislosti i šetrné hospodaření s půdou.

V živočišné výrobě patřila ČSSR k zemím s vyšší hustotou skotu na 100ha zemědělské půdy, průměrným v počtu prasat a drůbeže a nízkým v počtu ovcí. Ve výrobě masa na jednoho obyvatele (nebo na 1 ha zemědělské půdy) předstihla ČSSR ze socialistických zemí jen NDR a Maďarsko, z nesocialistických zemí Dánsko a Nizozemsko. V dojivosti krav jsme dosahovali evropského průměru, v produkci vajec jsme jej převyšovali.

Československé zemědělství se však dlouhodobě potýkalo s vysokou materiálovou náročností výroby, která byla vyšší než v SRN, Francii, V. Britanii aj. západních zemích. Většina zemědělských produktů byla určena pro další zpracování, v potravinářském průmyslu. Podíl vlastní zemědělské výroby na celkové hodnotě finální produkce dosahoval u nás více jak 30 %, zatímco ve výše zmíněných západních zemích kolem 12,5 %, a dále klesal. Na rozvoji zemědělských podniků participovala stále více (vedle vlastní rostlinné a živočišné výroby) i ostatní zemědělská činnost, ale především tzv. nezemědělská činnost. Možná, že právě proto vykazovala ČSSR za odvětví zemědělství vysoký podíl pracovních sil z pracovních sil v národním hospodářství celkem. Materiálové náklady, které představovaly nejpodstatnější složku nákladů, se podílely na celkových nákladech 60 %. A tak vlastně téměř polovina zisku vytvořená v zemědělské výrobě pocházela z ostatní činnosti.

Problémy přetrvávaly i v **investiční výstavbě**, která byla stále ještě převážně orientována na rozšiřování výrobní základny a podíl investic modernizačního charakteru se pohyboval kolem 32 %. Nebyla dodržena ani plánovaná skladba investičních prací a dodávek, ani odvětvová struktura investic. Kolem 70 % z celkového objemu investic směřovalo do výrobní sféry (odvětví paliv, energetický průmysl, hutnictví železa, strojírenství, ale výrazně i do zemědělství), investičně podhodnoceny byly obory, které měly zlepšit nabídku zboží na vnitřním trhu a konkurenci na zahraničních trzích. Nedostatečný byl objem investic do nevýrobních odvětví (zdravotnictví, školství a kultura, sociální péče).

Z hlediska věcné struktury investic se začala ve srovnání se 7. pětiletkou prosazovat změna ve prospěch strojů a zařízení, především ve výrobních odvětvích, při klesajícím trendu stavebních prací. Docházelo tak k vytváření předpokladů pro mírné zvýšení podílu investic modernizačního charakteru. Bohužel, požadavky podnikové sféry byly v převážné míře orientovány na rozšiřování stávajících výrobních kapacit, což bylo v zásadě překážkou pro vyšší modernizaci a racionalizaci. Pokud byly uvedeny nové výrobní kapacity do provozu, často totiž nesplňovaly projektované parametry a měly tak jen nízké využití. Nová výstavba tak nebyla ve většině případů provázena rušením provozů zastaralých, ale snahou o opravu opotřebovaných budov, strojů a zařízení.

V rozporu s plánem pětiletky se permanentně zvyšoval celkový objem stavební výroby. Řada zahajovaných staveb však nebyla projekčně, investorsky a dodavatelsky připravena, což vedlo k neúměrně vysoké rozestavěnosti a k prodlužování lhůt výstavby a v neposlední řadě i k finančním ztrátám. Svůj podíl na této situaci mělo také opožďování rozvoje kvalitativních stránek stavebnictví, zejména modernizace a racionalizace stavebních procesů a zhoršování profesní skladby pracovníků ve stavebnictví. Nedostatky ve stavebnictví byly ve velké míře vyvolány nevhodnou strukturou kapacit stavebních organizací (přebytek kapacit na zakládání a hrubé stavby a nedostatek kapacit pro dokončovací cyklus staveb), nízkým využitím mechanizace, špatnou koordinační prací dodavatelů, neoptimálním nasazením pracovníků a neracionálním chováním účastníků vlastní stavební výroby vůbec. Počet rozestavěných staveb se pohyboval v celém sledovaném období kolem 22,5 tisíce ročně; jedna stavba byla postavena v průměru za 4,7 roku, tj. zhruba za dvojnásobnou dobu ve srovnání s vyspělými zeměmi. To byly jedny z hlavních důvodů, proč bylo v květnu 1988 přijato moratorium na zahajování staveb. Opatření však nebylo plně realizováno a v roce 1988 bylo celkově zahájeno více staveb (zejména v závěru roku) než v roce předcházejícím (nejvíce pro zemědělství, experimentující organizace v průmyslu a organizace řízené národními výbory). Situace se začala postupně měnit k lepšímu až od roku 1989, a to včetně úbytku rozestavěných staveb.

Stavební podniky se již tradičně lépe vypořádávaly s úkoly investiční výstavby na závazných stavbách a na zahraničních stavbách (integračních stavbách v SSSR). Naopak vážné problémy byly v bytové výstavbě, včetně technické a občanské vybavenosti sídlišť. Bariérou výstavby zde bylo zejména zpoždění územní připravenosti a zajištění technické vybavenosti (zásobování pitnou vodou, čištění odpadních vod). Plán 8. pětiletky předpokládal postavit 480 tisíc nových bytů. V průběhu let 1986–1989 bylo postaveno necelých 330 tisíc bytů a v roce 1990 dalších 70 tisíc nových bytů. Plán bytové výstavby 8. pětiletky tak byl splněn zhruba na 83 %. Při opravách a modernizaci stávajícího bytového fondu, a při drobných stavebních pracích vůbec, sehrávaly pozitivní roli podniky místního hospodářství, které však nebyly schopny uspokojit narůstající požadavky.

Se svými úkoly pro stavební průmysl se vcelku úspěšně vyrovnal průmysl stavebních hmot, a to co do objemu výroby. Nedostatky byly v omezené šíři sortimentu a někdy i v kvalitě výrobků. Nedařilo se také uspokojit poptávku obyvatelstva po některých výrobcích (pálená cihla, kamenina, pálená krytina, keramické obklady, ale i cement), které patřily mezi dobré vývozní artikly.

Celkově můžeme konstatovat, že v plnění plánu investic se přes některá dílčí zlepšení opakovaly negativní jevy a tendence z minulých let. Hlavním problémem investiční politiky byla nízká efektivnost investování a nedostatečné přínosy investic pro realizaci záměrů intenzifikace naší ekonomiky. Přitom právě investiční výstavba byla klíčem k řešení problémů nové kvality ekonomického růstu.

Nízká efektivnost československého hospodářství jako celku se odrážela ve **vnějších ekonomických vztazích**. Přes určitý vzestup míry otevřenosti naší ekonomiky počátkem 80. let, pokračovala její extenzivní orientace, která znemožňovala širší zapojení Československa do mezinárodní dělby práce a realizaci z toho hlediska nezbytných kvalitativních změn. Na rozdíl od vývoje v zahraničí československá ekonomika neudělala podstatný skok v úrovni efektivnosti, vědeckotechnického pokroku a v kvalitě výroby. Její adaptace na probíhající změny vývoje světové ekonomiky v souvislosti s důsledky nové fáze vědeckotechnické revoluce byla veskrze pasivní. Fakticky vzato, klíč ke zvýšení role Československa v mezinárodních hospodářských vztazích spočíval ve vnitřním vývoji ekonomiky.

Rozhodující podíl na československém zahraničním obchodě měly socialistické země (v letech 1986–1988 kolem 79 %), zejména Sovětský svaz a státy RVHP. Po roce 1988 došlo k poklesu podílu socialistických zemí na celkovém obratu československého zahraničního obchodu na 61 % v roce 1989 ve prospěch vyspělých kapitalistických zemí. Začlenění do východního bloku znamenalo pro ČSSR nejen jednostrannou orientaci jeho hospodářství podle zájmů a potřeb těchto zemí (zejména sovětského hospodářství), ale současně také určitou strukturu výměny zboží se zahraničím. Ve vývozu do socialistických zemí (resp. do Sovětského svazu) převažovaly stroje a zařízení (většinou těžkotonážní výrobky surovinového a investičního průmyslu), paliva, hmoty a suroviny, ale i průmyslové spotřební zboží; mezi dovozní komodity patřily paliva a nerostné suroviny (nebyly dostačující ani v kvalitě, ani v kvantitě) na druhém místě pak stroje a zařízení. Tato zbožová skladba zahraničního obchodu odpovídala spíše vojensko-strategickým požadavkům RVHP (SSSR) než potřebám moderní ekonomiky intenzivního typu. Možnosti pro intenzifikaci ekonomiky postrádaly i mnohé dohody o přímých vztazích mezi československými podniky a jejich partnery v zahraničí, zejména v SSSR, jejichž počet po roce 1987 narůstal velkým tempem. Často však zůstalo jen u prosté výměny zboží, neboť integrační mechanismus nebyl připraven na využívání předností mezinárodní specializace a kooperace výroby. V celém sledovaném období (s výjimkou roku 1989) se vývoz do socialistických zemí zvyšoval, dovoz z těchto zemí po roce 1986 prakticky stagnoval. Dynamika dovozu a vývozu s jednotlivými členskými zeměmi RVHP byla různá. Celková aktivní obchodní bilance vůči socialistickým zemím byla výsledkem především poklesu cen dovážených energetických zdrojů nikoliv dosahování vyšších vývozních cen.

Problémem československého zahraničního obchodu číslo jedna byla jeho malá dynamika vývozu do nesocialistických zemí a pokles jeho efektivity. Československé zboží bylo ve vyspělých kapitalistických zemích vystaveno tvrdé konfrontaci kvality, technicko-ekonomických parametrů výrobků a komerčních praktik s ostatními účastníky mezinárodní směny. Naši výrobci nebyli většinou schopni zajistit dodávky náhradních dílů a v zahraničí běžné servisní služby. Neplnění objemu dodávek (zejména strojů a zařízení) a cenové ztráty v důsledku zaostávání československého zboží za nabídkou zahraničních výrobků byly nahrazovány zvýšeným vývozem surovin a výrobků s nižší přidanou hodnotou a zpravidla i s nižším stupněm devizového zhodnocení. Nedostatek volných měn pak následně omezoval naše možnosti nákupu moderní techniky, technologií, licencí apod. Vývozní ceny našeho zboží rostly mnohem pomaleji než dovozní ceny zboží ze zahraničí. Zlepšení směnných relací zahraničňoobchodních vztahů s nesocialistickými zeměmi po roce 1987 bylo ovlivněno nikoliv zvýšením vnitřní výkonnosti československé ekonomiky, ale především vnějšími vlivy: příznivým vývojem kursových relací hlavních volně směnitelných měn, poklesem cen surovin a ropných výrobků na trzích a stagnací obchodu surovinami, přechodem k surovinově úsporným technologiím výroby apod.

Zahraniční obchod s vyspělými kapitalistickými zeměmi rostl značně pomaleji než předpokládal pětiletý plán. Vedle již uvedených problémů s našim exportem strojírenských výrobků, který byl převážně orientován na méně náročné trhy, navíc na dlouhodobé (často nedobytné) úvěry, nebyl splněn ani záměr pětiletky podstatně zvýšit dovoz strojů pro investice a technický rozvoj a pro modernizaci průmyslu. Při dovozu strojů a zařízení vznikaly velké ztráty z neplnění jejich plánovaného využití, z nezajištění předpokládaných surovin a materiálů pro výrobu, ze zpoždění jejich uvedení do provozu, ale i z jejich nekomplexnosti i technických nedostatků. Přínos těchto dovozů pro zvýšení exportní výkonnosti a dodávek pro vnitřní trh byl malý. Málo využívaným intenzifikačním faktorem byl nákup licencí ze zahraničí (podíl ČSSR na světovém obchodě licencemi byl 0,2 %), poskytování služeb (poradenských, marketingových, stavebně montážních, v oblasti informatiky, telekomunikací apod.), vývoz technologií, prodej licencí, patentů, know-how atp.

V obchodě s rozvojovými zeměmi se projevovala pokračující tendence snižování jejich podílu na celkovém obratu československého zahraničního obchodu. Hlavní příčinou tohoto stavu byl neúměrný růst aktivního salda v rozvojových zemích, a to většinou na bázi dlouhodobých pohledávek. Pohledávky vůči těmto zemím měly často velmi omezenou a problematickou návratnost. Současně docházelo i k hledání nového modelu zapojení československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce s rozvojovými státy. Dosavadní směna výrobků našeho zpracovatelského průmyslu, zejména strojů a zařízení za suroviny a potraviny se totiž dostávala do rozporu s pokračujícím industrializačním procesem řady rozvojových zemí. Bylo třeba nalézt nové vyšší formy spolupráce s rozvojovými zeměmi např. na bázi průmyslové kooperace, vytváření společných podniků, spolupráce se soukromým sektorem apod. s cílem efektivní návratnosti devizových prostředků. ČSSR udržovala koncem 80. let obchodní styky na různé úrovni s více než sto rozvojovými zeměmi v Asii, Africe a Latinské Americe, z toho s 20–25 na aktivnější obchodní bázi.

Celkový obrat zahraničního obchodu vzrostl v letech 1986–1989 o 11,3 %, z toho se socialistickými zeměmi o 6,2 % a s nesocialistickými státy o více jak jednu třetinu (byla zde nižší výchozí základna) přesto, že obrat zahraničního obchodu s rozvojovými zeměmi klesal. Při nepropojenosti „volného a rublového“ trhu vznikla na těchto trzích rozdílná situace; narůstala zadluženost ve volně směnitelných měnách při současném vytváření aktiv v rublové oblasti. Podle údajů Světové banky dosahoval hrubý zahraniční dluh Československa koncem roku 1989 ve směnitelných měnách 7,9 mld. USD, po odečtení zahraničních aktiv se pohyboval okolo nuly. K největším obchodním partnerům Československa patřily všechny sousední státy, ze zemí vzdálených pak Čína, Japonsko, Kuba a Egypt.

Celkově můžeme konstatovat, že se zahraniční obchod nerozvíjel v souladu s plánem 8. pětiletky, nebylo dosaženo plánované výše vývozu, neúměrně rostly požadavky na dovozy. Československá zahraničně obchodní směna byla zaměřena na řešení disproporcí a nedostatků uvnitř ekonomiky a nevedla ke zvýšení výkonnosti československé ekonomiky.

Přes značné výpadky v plnění úkolů plánu 8. pětiletky a řadu odchylek od jeho záměrů a předpokladů, se v zásadě dařilo naplňovat **sociální program XVII.** sjezdu KSČ. Peněžní příjmy obyvatelstva se zvýšily v letech 1986–1989 o 16 %, osobní spotřeba o 12–13 % a společenská spotřeba o více jak 20 %. Při zběžném pohledu na tato čísla je možné konstatovat, že konečné cíle ve zvyšování životní úrovně byly splněny. Bylo toho však dosaženo na úkor rezerv, které byly založeny v pětiletém plánu mezi tvorbou a užitím zdrojů; podstatně rychleji než vlastní tvorba zdrojů rostla dynamika jejich vnitřního užití.

Základním problémem v oblasti životní úrovně byl neúměrný růst příjmů obyvatelstva, který nebyl odčerpáván odpovídající nabídkou zboží a služeb na vnitřním trhu. Kritickým problémem, kterému nebyla přisuzována dlouhodobě náležitá pozornost, byla ochrana a tvorba životního prostředí. V polovině 80. let dosáhlo znečištění přírodního prostředí v ČSSR takového stupně, kdy jeho další růst vyvolával vážné krizové situace. A byla zde i řada dalších skutečností souvisejících s životní úrovní.

Problémy životní úrovně obyvatelstva v Československu byly natolik závažné, že si bezesporu zaslouží zvláštní pozornost v některé z příštích studií. Myslím si totiž, že otázky běžného denního života patřily k těm, které urychlily potřebu transformace československé ekonomiky na přelomu 80. a 90. let minulého století. Revoluce se přece nedělá když je člověk spokojený a má plný žaludek!

Závěr

Koncem roku 1989 skončilo v Československu, stejně jako v řadě zemí východní Evropy, čtyřicetileté období existence tzv. reálného socialismu. Hlavní příčinou totálního krachu sovětského modelu budování socialismu byla skutečnost, že socialismus dokázal uskutečnit jen málo z toho, co sliboval. Jistou nadějí na zásadní změnu stávajícího politického a hospodářského systému s cílem vytvořit pluralitní společnost se sociálně tržní ekonomikou, s vysokou úrovní občanské samosprávy slibovala přestavba společnosti z poloviny 80. let minulého století. Bohužel, ti, co ji u nás tzv. iniciovali, ji prakticky zrazovali od samého počátku, neboť by vlastně museli popřít sami sebe. Na místo demokratizace společnosti, která se měla stát zárukou nezvratnosti procesu přestavby, se začala prosazovat politika tvrdé ruky a v každodenním životě pak kulminovaly lež, strach, pokrytectví a průměrnost. Stávající gerontokratické vedení strany, které navenek proklamovalo její jednotu s lidem se tak díky této své politice dostávalo stále více do izolace a propast mezi občany a vedením společnosti se prohlubovala. Slibovaná přestavba, iniciovaná komunisty, tak paradoxně urychlila pád jejího režimu.

V každé společnosti, existuje zpočátku malá, či větší skupina lidí, která nevidí svoji perspektivu v integraci do ní a naopak cítí, že je z této společnosti vyvržena, odmítá podporovat režim, který je jí nepřátelský a přirozeně touží po zásadní změně, po novém společenském uspořádání, po nové svatební hostině, po níž očekává „fungující“ manželství. Sama socialistická společnost si tak od počátku své existence plodila své budoucí hrobaře. A platí to i pro každou dobu příští! Svoji stat', věnovanou 75. narozeninám pana prof. Václava Průchy si dovoluji zakončit vizionářskými slovy římského filozofa L. A. Senecy: „Především se musíme mít na pozoru, abychom se jako ovce nehnali za stádem těch, kteří jdou před námi, a abychom nešli tudy, kudy jdou jiní, místo abychom šli tudy, kudy se má jít.“

Literatura

- [1] Analytický přehled vývoje čs. ekonomiky v rozpočtovém hospodaření v letech 1970–1989. In *Finance a úvěr* 1990/6, s. 375–391.
- [2] CEJNAR, B. (1989/90): Vývoj zemědělství v ČSSR v porovnání se světem a vybranými státy. In *Plánované hospodářství* 1989/6, s. 42–50.
- [3] CUHRA, J.; ELLINGER, J.; GJURIČOVÁ, A.; SMETANA, V. (2006). *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý od roku 1918*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2006, s. 280–300.
- [4] CZESANÝ, S. (1990). Stav, tendence a faktory vývoje čs. ekonomiky na konci 80. let. In *Finance a úvěr* 1990/5, s. 300–307.
- [5] Dějinami k dnešku. Praha : Koridor, 1991.
- [6] *12. zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa*. Praha : Svoboda, 1988.
- [7] Hospodářský a sociální program XVII. sjezdu KSČ. Praha : Práce, 1986.
- [8] CHYBA, A. (1987). Vývojové tendence světové ekonomiky a ČSSR. In *Mezinárodní vztahy* 1987/4, s. 22–30.
- [9] JEŽDÍK, V. (1987). Československá ekonomika v roce 1986. In *Plánované hospodářství* 1987/3, s. 32–37.

- [10] KAMENÍČKOVÁ, V. (1990). Rovnováha v československé ekonomice v 70. a 80. letech. In *Národní hospodářství* 1990/9, s. 9–14.
- [11] KOLLERT, A. Úloha a problémy vnějších ekonomických vztahů v 8. pětiletce. In *Plánované hospodářství* 1987/8, s. 1–7.
- [12] KUBÍN, M. (1989). Plnění základních úkolů XVII. sjezdu KSČ a 8. pětiletého plánu. In *Plánované hospodářství* 1989/9, s. 1–14.
- [13] PRŮCHA, V. (1989). *Ekonomický vývoj Československa a aktuálne otázky hospodárskej politiky*. Bratislava : Pravda, 1989, s. 202–238.
- [14] *Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu Komunistické strany Československa*. Praha : Svoboda, 1983.
- [15] *XVII. sjezd Komunistické strany Československa*. Praha : Svoboda, 1986.
- [16] Statistické ročenky ČSSR (Čísla pro každého) 1985–1991.
- [17] *Statistické údaje, které jsme nesměli znát*. Praha : SNTL, 1990.
- [18] ŠULC, J. (1990). Aktuální tendence ve vývoji čs. ekonomiky. In *Národní hospodářství* 1990/5, s. 4–7.
- [19] ŠULC, Z. (1996). *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/1996.
- [20] VANČÍK, M. (1990). Současné problémy investiční politiky a směry jejich řešení (1.). In *Národní hospodářství* 1990/3, s. 23–26.
- [21] Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR. *Rudé právo* 9. 1. 1987.

NEDOKONČENÁ: Československá ekonomika v druhé polovině 80. let minulého století

Milan Sekanina

Abstrakt

V druhé polovině 80. let minulého století došlo k výraznému zpomalení dynamiky československého hospodářského vývoje. Hlavní příčiny tohoto stavu spočívaly ve složité mezinárodní situaci, vnějších ekonomických podmínkách, ale i v pomalé adaptaci československé ekonomiky na probíhající změny ve světovém hospodářství. K tomu přistupovala i řada neřešených problémů minulosti vyplývajících z působení extenzivních činitelů dosavadního ekonomického rozvoje. Obrat k lepšímu měla přinést přestavba hospodářského mechanismu a celé společnosti, spojená s intenzifikací a efektivností výroby. Přestavba se však ukázala pro tehdejší stranické a státní vedení příliš velkým soustem a sama paradoxně přispěla k pádu stávajícího režimu a k transformaci československé ekonomiky.

Klíčová slova: rekonstrukce; hospodářský mechanismus; průmyslová výroba; efektivita; zemědělství; investiční činnost; zahraniční obchod.

UNFINISHED: Czechoslovak Economy in the Second Half of the Eighties in the Last Century

Abstract

Over the period of the second half of the eightieth in the last century, a considerable slowing down in the dynamics of the Czechoslovak economic development occurred. It was mainly caused by a complicated international situation, aggravated external economic conditions as well as by a slow adaptation of the Czechoslovak economy to the changes taking place in the world economy. Moreover, there were a number of unsolved problems from the past associated with the impact of economic development extensive factors. Reconstruction of the economic mechanism and of the whole society along with the intensification and effectiveness of production was to bring a turn for the better. The reconstruction, however, appeared to be a too big bite for the then party and state leadership. Paradoxically, they themselves contributed to the fall of the regime and the transformation of the Czechoslovak economy.

Key words: reconstructions; economic mechanism; industrial production; effectiveness; agriculture; investing activities; foreign trade.